

Eserin Orijinal Adı:
Dictionnaire critique du marxisme
(Quadrige / PUF, Paris, 1982)

MARKSİZM SÖZLÜĞÜ

Gérard Bensussan

Georges Labica

Fransızcadan Çeviren

Volkan Yalçıntoklu

Yordam Kitap: 288 • **Marksizm Sözlüğü** • Gérard Bensussan - Georges Labica
ISBN 978-605-172-189-7 • *Çeviri:* Volkan Yalçıntoklu
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni:* Gönül Göner
Birinci Basım: Aralık 2016 • *Yayın Yönetmeni:* Hayri Erdoğan
© Presses Universitaires de France; © Yordam Kitap, 2012

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat:3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • **Faks:** 0212 528 19 09
W: www.yordamkitap.com • **E:** info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

Baskı: Yazın Basın Yayın Matbaacılık Turizm Tic.Ltd.Şti. (Sertifika No: 12028)
İ.O.S.B. Çevre Sanayi Sitesi 8. Blok No: 38-40-42-44
Başakşehir - İstanbul
Tel: 0212 5650122

MARKSİZM
SÖZLÜĞÜ

YAYINEVİNİN NOTU

Marksizm Sözlüğü'nde (özgün adıyla *Marksizmin Eleştirel Sözlüğü*) çok sayıda Marksist kaynağa farklı maddebaşlarında sık sık gönderme yapılmaktadır. Bu göndermeler, örneğin Marx'ın bir makalesi söz konusu olduğunda, iki, üç ve daha fazla kaynağa yapılmaktadır. O makalenin içinde yer aldığı kitaba, Fransızca toplu basıma ve Marx ve Engels'in toplu yapıtlarının Almanca basımına. Hem okurun ana metni izlemesini zorlaştırdığı için hem de Türkçe okurun bu kaynaklara ulaşma güçlüğü nedeniyle Türkçe basımda, göndermelerde sadeleştirmeye gidilmiş, bunlar mümkün olduğunca tek bir kaynakla sınırlandırılmıştır. Marx ve Engels'in eserlerine göndermeler belli bir kitaba değil de toplu basıma yapılıyorsa, Almanca basım (*Marx/Engels Werke, MEW*) esas alınmış, parantez içlerinde kaynağın adı ve cildi belirtilmiştir. Tek tek Marksist klasiklere yapılan göndermelerin çoğu Éditions Sociales basımına yapıldığı için, parantez içlerinde eser adları belirtilirken yayınevi adı ayrıca yazılmamıştır. Yayınevi adı belirtilmeyen kaynaklar, Éditions Sociales basımıdır.

Sözlük'te Marx'ın temel yapıtı *Kapital'e* sık sık başvurulmakta, bu yapıtan kısa veya uzun alıntılar yapılmaktadır. Bu alıntılar Türkçeleştirilirken, *Kapital'in* Yordam Kitap basımından yararlanmış, kavram tercihleri için de *Kapital'in* bu Türkçe basımı esas alınmıştır.

Değerli çevirmen Volkan Yalçıntoklu'nun sabırla ve yoğun bir emekle Türkçeye kazandırdığı *Marksizm Sözlüğü'nün* yayına hazırlanmasında elden geldiğince titizlik gösterilmiştir. Bu oylumlu metin, Cem Eroğul tarafından özgün metinle karşılaştırılarak baştan sona gözden geçirilmiş, düzeltme, terim ve kavram tutarlılığı sağlama, kaynakların sadeleştirilmesi konularında Baha Okar, Dilan Keyvan ve Hayri Erdoğan ortak bir çalışma yürütmüşlerdir.

Yordam Kitap

* Karl Marx, *Kapital: Ekonomi Politikin Eleştirisi* (3 cilt), çevirenler: Mehmet Selik, Nail Satlıgan ve Erkin Özalp, Yordam Kitap, 2011-2015.

İçindekiler

Aile / F. Balibar - N. Labica	21	Bilimsel ve teknik devrim / G. Caire	122
Ajitasyon/Propaganda / G. Bensussan	23	Bilinemezcilik / G. Labica	123
Akılcılık / Ch. Lazzari	24	Binyılcılık / G. Labica	123
Akıldışıçılık / A. Tosel	29	Birey(ler) / S. Collet	124
Akli/Gerçek / A. Tosel	30	Bireycilik / G. Bensussan	126
Alım/Satım / M. Drach	32	Birikim / G. Caire	128
Altın / M. Drach	35	Birlik / J.-P. Corallo	131
Altyapı	37	Blankicilik / G. Labica	133
Ampiryokritisizm / M. Paty	37	Bolluk/kıtlık / J. -Y. Le Bec	134
Anarko-sendikalizm / M. Moissonnier	40	Bolşevikleşme / J. -M. Gayman	135
Anarşizm / G. Labica	42	Bolşevizm / J. -M. Gayman	137
Antikomünizm / M.-C. Lavabre	45	Bonapartizm / M. Moissonnier	144
Antimilitarizm / G. Bensussan	47	Bölüşüm / M. Maidan	145
Antisemitizm / M. Rodinson	49	Budapeşte (Okulu) / S. Nair	147
Antropoloji / M. Abélès	52	Bund / J. M. Gayman	151
Artık değer / J.-P. Lefebvre	54	Burjuva bilimi/Proletarya bilimi / G. Bras	153
Artık emek / E. Azoulay	58	Burjuva evliliği / F. Balibar - N. Labica	154
Asya tipi üretim tarzı / M. Abélès	59	Burjuvazi (Kapitalist sınıf) / P. Merle	156
Atomculuk / C. Lazzari	63	Bürokrasi / J. Robelin	163
Avrupa komünizmi / C. Buci-Glucksmann	64	Bütünlük / A. Tosel	166
Avusturya Marksizmi / R. Gallissot	69	Büyüme / G. Caire	168
Ayaklanma / G. Labica	74	Cephe / H. Rey	171
Aygıt / E. Balibar	74	Çartizm / J.-J. Lecercle	174
Baböfçülük / D. Tartakowsky	82	Çelişki / C. Lazzari	176
Bağımlılık / E. Hett	83	Çevrilebilirlik / G. Bernier	180
Bakunincilik / E. Balibar	85	Çoğulculuk / G. Bras	182
Banka / S. de Brunhoff	90	Çokmerkezcilik / Ch. Buci-Glucksmann	183
Barış içinde bir arada yaşama / V. Leduc	92	Çokuluslu şirketler / L. Cartelier	184
Barışçıl Yol / A. Davidson	93	Çöküş (teorisi) / G. Labica	186
Barikatlar / G. Labica	94	Çözümleme / J.-P. Cotten	186
Batı Marksizmi / G. Labica	95	Darvincilik / G. Molina	188
Belirlenim / G. Bensussan	96	Değer / J. Bidet	192
Belirlenimcilik / A. Tosel	98	Değerlerin üretim fiyatlarına	
Biçim(ler) / J. L. Cachon	99	Dönüşmesi / A. Lipietz	196
Biçimsel/Gerçek / J. L. Cachon	104	Değişim / J. Bidet	199
Bilgi (teorisi) / P. L. Assoun	105	Değişmez sermaye/değişir sermaye /	
Bilim / G. Labica	109	Demokrasi / P. Séverac	202

Demokratik merkezîyetçilik / P. Séverac	206	Eşitsiz değişim / G. Caire	345
Devlet kapitalizmi / J. Rodelin	207	Ev içi üretim ya da Evde çalışma / Ph. Merle	348
<i>Devlet/Sivil toplum</i>	213		
<i>Devlet/Ücret ilişkisi</i>	220		
Devletçi üretim biçimi / G. Labica	222	Fabian'cılık / J.-J. Lecercle	349
Devletçilik / J. Robelin	223	Fabrika (Yasaları) / P. Merle	349
Devletin sönmülenmesi / E. Balibar	228	Faiz / M. Drach	352
Devrim / J.-P. Lefebvre	231	Faşizm / G. Badia	356
Devrimci basın / Trinh Van Thao	233	Felsefe / P.-L. Assoun	360
Dia-Mat / A. Tosel	235	Feminizm / F. Balibar - N. Labica	369
Din / G. Labica	236	Feodalizm / A. Guerreau	372
Disiplin / M. Moissonnier	241	Fetişizm (Meta) / G. Labica	376
Diyalektik / A. Tosel	242	Fiyat / J. Bidet	378
Diyalektik materyalizm / P. Macherey	249	Fizyokrazi / G. Caire	379
Dogmatizm / G. Labica	253	Fourier'cilik / N. - G. Labica	380
Doğa / J. -L. Cachon	254	Frankfurt Okulu / J. Guinchart	382
Doğanın diyalektiği / P. Macherey	258	Fransız Devrimi / J. Guilhaumou	386
Doğrudan Demokrasi / V. Fay	260	Freudyen-Marksizm / E. Roudinesco	388
Doğruluk/Gerçeklik / P.-L. Assoun	264	Fütürizm / J.-M. Rosier	390
Dolaşım (süreci) / G. Caire	267		
Duma / J.-M. Gayman	270	Geçiş / M. Godelier	392
Duyum/Duyumculuk / P.-L. Assoun	272	Gelenekler / G. Sfez	397
Dünya devrimi / B. Thiry	273	Gelişmişlik/Az gelişmişlik / E. Hett	399
Dünya görüşü / G. Labica	276	Genel oy hakkı / M.-C. Lavabre	400
		Genel/Özel / A. Tosel	403
Edebiyat / J.-M. Rosier	278	Gerçeklik / A. Tosel	405
Ekim / J.-M. Gayman	281	Gerilla / J. Castaneda	407
Ekonomi politiğın eleştirisi / M. Maidan	283	Gizemcilik / G. Labica	409
Ekonomik ve toplumsal formasyon / M. Godelier	291	Göç / R. Gallissot	409
Ekonomizm / P. Séverac	294	Görüngü / J.-P. Cotten	411
Eleştiri / M. Maidan	295	Gramsci'cilik / C. Buci-Glucksmann	413
Emek / J. Bidet	299	Grev / G. Caire	417
Emek gücü / G. Bensussan	302	Guesde'cilik / D. Tartakowsky	418
Emek yoğunluğu / E. Azoulay	303	Güç ilişkileri / G. Sfez	420
Emperyalizm / R. Gallissot	304	Gündelik yaşam / C. Regulier	423
Enflasyon / A. Lipietz	313		
Engelsçilik / G. Labica	316	Halk demokrasisi / G. Labica	427
Entelektüeller / P. Séverac	318	Halk Savaşı / Trinh Van Thao	430
Enternasyonal(ler) / L. Marcou	321	Hegemonya / Ch. Buci-Glucksmann	433
Enternasyonalizm / R. Gallissot	325	Hizip hakkı / E. Balibar	438
Erekbilim / J.-P. Cotten	329	Hukuk / J. Michel	445
Eski/Yeni / G. Bensussan	331	Hümanizm / J.-P. Cotten	449
Estetik / J. M. Palmier	333		
Eşitlik / J.-F. Corallo	342	İdealizm / A. Tosel	453
		İdeoloji / G. Labica	456

İhtiyaç / S. Mercier-Josa	467	Kişî kültü / M. Moissonnier	551
İkicilik/Tekçilik / G. Bensussan	471	Kitleler / G. Labica	552
İkili iktidar / G. Bensussan	473	Kol emeği / Kafa emeği ayrımı / E. Balibar	554
İktidar / E. Balibar	474	Kolektifleştirme / J.M. Gayman - J. Robelin	558
İleri Demokrasi / G. Labica	479	Kolektivizm / G. Labica	563
İlkel topluluk / G. Caire	480	Kolhozlar / J.-M. Gayman	564
İmhacılık / G. Bensussan	481	Kominform / L. Marcou	566
İngiliz İşçi Partisi politikası-Emekçilik / J.-J. Lecerclé	482	Komsomol / J.-M. Gayman	569
İnsan / G. Bensussan	483	Komünist Üretim Biçimi / T. Andreani	569
İradecilik / G. Bensussan	485	Komünizm / J. Robelin	574
İş birliği / J.-F. Corallo	486	Konjonktür / Trinh Van Thao	583
İş bölümü / G. Labica	487	Konsej / B. Avakian	587
İşçi aristokrasisi / G. Caire	490	Kooperatif / J.-F. Corallo	589
İşçi hareketi/Komünist hareket / M. Moissonnier	491	Kölelik / M. Abélès	590
İşçi muhalefeti / G. Molina	495	Köylülük / G. Labica	591
İşçi ve köylü denetimi / J.-M. Cayman	495	Kredi / S. de Brunhoff	596
İşçilik / G. Labica	496	Kriz / A. Lipietz	598
İşçiler / G. Caire	497	Kulaklar / J.-M. Gayman	603
İşsizlik / G. Caire	501	Kurgu / A. Tosel	604
İttifaklar / G. Labica	503	Kurum / Ph. Merle	605
Jakobenizm / J. Guilhaumou	507	Küçük Burjuvazi/Orta Sınıf(lar) / G. Labica	607
Juche / G. Labica	510	Kültür devrimi / J. Robelin	613
Kadetler / J.-M. Gayman	512	Kültürel miras / J.-M. Rosier	616
Kadınlar / F. Balibar - N. Labica	513	Leninizm / G. Labica	618
Kamp / M.-C. Lavabre	516	Liberalizm / A. - F. Demichel	620
Kantçılık / G. Labica	517	Lisenkoculuk / G. Bensussan	621
Kapitalist olmayan kalkınma yolu / M. Moulfi	518	Lüksemburgculuk / G. Badia	622
Kapitalizm / G. Caire	521	Lümpen proletarya / G. Labica	623
Kâr / G. Caire	525	Maddi/Tinsel/Zihinsel / A. Tosel	625
Kâr oranlarının düşme eğilimi / G. Caire	528	Makineler / G. Caire	626
Karşı-devrim / E. Balibar	530	Makineleşme / G. Caire	628
Kastlar / M. Abélès	533	Maksimalizm / J.-M. Gayman	630
Kastroculuk / E. Hett	534	Malthusçuluk / B. Cottret	631
Kategori / A. Tosel	536	Manifaktür / G. Caire	634
Kautskicilik / G. Badia	538	Mantık / J.-L. Cachon	636
Kaynaşma /	540	Maoculuk / A. Lipietz	640
Kendiliğinden/Kendiliğindenlik/Kendiliğindencilik / G. Bensussan	543	Mariategu'cılık / O. Fernandez-Diaz	645
Kent/Kır / J.-F. Corallo	546	Marjinalizm / G. Caire	647
Kerte(ler)-düzey(ler) / G. Bensussan	547	Marksizm / G. Labica	648
Keynesçilik / G. Caire	549	Marksizm-Leninizm / M. Löwy	650
		Materyalizm / P. Raymond	651
		Mekanizm / G. Bensussan	654
		Menşevizm / J.-M. Gayman	655

Merkantilizm / G. Caire	658	Parti kadrosu / M. Moissonnier	751
Meslek / Ph. Merle	660	Parti Ruhu / G. Labica	755
Meta / J. Bidet	662	Pavlovculuk / G. Labica	757
Millerandcılık / D. Tartakowsky	665	Piyasa / M. Drach	758
Millet/Milliyet / M. Rodinson	665	Plan / L. Cartelier	762
Milli Burjuvazi / M. Moulfi	669	<i>Planlama</i>	763
Millileştirme(ler) / L. Cartelier	671	Popülizm / G. Labica	766
Milliyet (Sovyetlerin milliyetler politikası) / J.-M. Gayman	673	Pozitivizm / M. Paty	768
Milliyetçilik / R. Gallissot	675	Praksis / G. Bensussan - S. Mercier-Josa	770
Model / J.-P. Cotten	679	Pratik / A. Tosel	773
Mutlak / Göreli / P.-L. Assoun	680	Proletarya / G. Labica	776
Mülksüzleştirme / L. Cartelier	682	Proletarya diktatörlüğü / E. Balibar	782
		Proletkült / J.-M. Gayman	790
		Prudonculuk / G. Labica	795
<i>NEP (Yeni Ekonomi Politikası)</i>	684		
Nesnelcilik/Öznelcilik / P.-L. Assoun	686	Rant / E. Azoulay	798
Nitelik/Nicelik / G. Bensussan	687	Reform/Devrim / J.-F. Corallo	800
		Rejim muhalefeti / D. Lecourt	803
Okul / Y. Vargas	690	Rekabet / G. Labica	804
Olanaklı/Olanak / J.-L. Cachon	692	Revizyonizm / P. Séverac	806
Olumlu yarışma / G. Bensussan	694	Robinsonculuk / G. Labica	808
Operaizm / F. Matheron	695	Romantizm / M. Löwy	809
Oportünizm / G. Molina	697		
Organik bileşim / G. Caire	703	Sahiplenme / J.-P. Cotten	810
Ortaya Çıkış / G. Sfez	704	Saint-Simonculuk / G. Labica	813
Ortodoksi / J. Robelin	705	Sanayi (büyük) / Ph. Merle	815
Otzovizm / J.-M. Gayman	710	Sanayi Devrimi / G. Caire	816
Owen'cılık / J.-J. Lecerle	712	Sanayileşme / G. Caire	817
		Sapma / G. Bras	818
Öncülük etme/Geriden gelme / M. Dupire	713	Savaş / G. Labica	821
Öngörü / G. Bensussan	715	Sendika / D. Tartakowsky	825
Öz / A. Tosel	716	Serbest ticaret / G. Caire	831
Özel mülkiyet / P. Séverac	718	Sermaye / J. Bidet	834
Özel/Toplumsal / J. Bidet	720	Sermayenin rotasyonu / G. Caire	835
Özeleştirme / G. Labica	721	Sınıf mücadelesi / E. Balibar	835
Özerklik / J.-F. Corallo	722	Sınıflar / E. Balibar	842
Özgürleşme / G. Bensussan	725	Sır / G. Sfez	851
Özgürlük/Zorunluluk / A. Tosel	727	Sistem / G. Sfez	852
Özgürlükler / A. - F. Demichel	730	Siyaset / G. Bensussan	854
Özyönetim / O. Corpet	731	Siyonizm / G. Bensussan	855
		Sol komünizm / G. Molina	859
Para / S. de Brunhoff	737	"Solculuk" / G. Molina	860
Paris Komünü / J.-F. Corallo	741	Sosyal demokrasi / H. Portelli	865
Parlamento/Parlamentarizm / P. Séverac	742	Sosyalist geçiş / B. Thiry	869
Parti / M. Moissonnier	744	Sosyalist gerçekçilik / J.-M. Rosier	873

Sosyalist üretim biçimi / B. Thiry	874	Topluluk / R. Gallissot	972
Sosyalizm / G. Bensussan - J. Robelin	876	Toplumsal ilişkiler / J.-Y. Le Bec	978
Sovhoz / J.-M. Gayman	881	Toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi / J.-Y. Le Bec	982
Sovyet / J.-M. Gayman - J. Robelin	882	Toplumsal katman / M.-C. Lavabre	983
Sovyet felsefesi / Z. Munisic	889	Toplumsal varlığın ontolojisi / N. Tertulian	985
Sovyetik Devlet / R. Zapata	891	Toplumsal varlık / (Toplumsal) bilinç / G. Bensussan	989
Soyut / Somut / G. Bensussan	895	Toplumsallaşma / J. Robelin	991
Sömürgeleştirme/Sömürgecilik / R. Gallissot	897	Totalitarizm / G. Labica	997
Sömürü / G. Caire	901	Trade-Unionculuk / P. Séverac	998
Spartaküsçülük / G. Badia	905	Troçkizm / P. Séverac	998
Spinozacılık / G. Bensussan - J.-L. Cachon	905	Tüketim / J.-Y. Le Bec	1002
Stahanovculuk / L. Marcou	909		
Stalinizm / L. Marcou	911	Ultra-Emperyalizm / G. Labica	1005
Sunum/Araştırma / G. Bensussan	914	Uluslararasılaşma / L. Cartelier	1006
Sürekli devrim / M. Löwy	915		
Şeyleşme / G. Labica	917	Ücret / J. Bidet	1008
		Üretici güç(ler) / J.-P. Lefebvre	1012
Takas / S. de Brunhoff	920	Üretim anarşisi / A. Lipietz	1017
Tanrıtanımazlık / A. Tosel	921	Üretim araçları / J.-Y. Le Bec	1018
Tarih / M. Moissonnier	922	Üretim biçimi / M. Abélès	1020
Tarihsel blok / C. Buci-Glucksmann	925	Üretim ilişkileri / M. Abélès	1025
Tarihsel materyalizm / M. Moissonnier	927	Üretim, üretken emek/ üretken olmayan emek / J. Bidet	1029
Tarihsel tekrarlanma / P.-L. Assoun	930	Üstyapı / Ph. de Lara	1033
Tarihsel uzlaşma / C. Buci-Glucksmann	933	Ütopya / S. Mercier-Josa	1038
Tarihselcilik / Ph. de Lara	934		
Tasavvur / G. Bensussan	937	Yabancılaşma / G. Labica	1043
Tasfiye / M. Moissonnier	939	Yadsıma / Ch. Lazzeri	1048
Tasfiyeciler / J.-M. Gayman	940	Yahudi sorunu / G. Bensussan	1052
Taylorizm / G. Caire	941	Yansıma / A. Tosel	1055
Tekbencilik / P.-L. Assoun	942	Yapısalcılık / J.-F. Corallo	1057
Tekel(ler) / G. Caire	943	Yarar/Yararcılık / G. Labica	1062
Tekelci devlet kapitalizmi / G. Caire	947	Yardımlaşma Sandıkları / D. Tartakowsky	1063
Teknik / Ch. Lazzeri	949	Yasa / P.-L. Assoun	1063
Temel / G. Labica	951	Yasalcılık / A. - F. Demichel	1067
Teori / P. Macherey	954	Yaşam/Dirimselcilik / P.-L. Assoun	1068
Terörizm / G. Labica	959	Yaşam koşulları / S. Collet	1069
Tersyüz etme (Tersyüz etmek; Baş aşağı çevirmek) / G. Labica	962	Yeni Demokrasi / G. Labica	1072
Tez / P.-L. Assoun	964	Yeniden üretim / J. Bidet	1075
Tinselcilik / P.-L. Assoun	968	Yoksulluk / J. Bidet	1080
Titoculuk / G. Labica	968	Yönetim (Önderlik)/Egemenlik / P. Séverac	1081
Tolstoyculuk / P. Macherey	971	Zor / G. Labica	1084

ÖNSÖZ

1- YÖNTEM

Çeşitli dillerde Marksizm hakkında kaleme alınmış çok sayıda özel sözlük, sözlükçe, deyimcelik ya da sözlük vardır. Marx ve Engels'in ya da onlardan sonraki herhangi bir teorisyenin kullandığı terimlerin az çok eksiksiz bir dizinini sunma girişimlerini bir kenara bırakırsak, elimizde bu alanda sadece iki çeşit eser kalır. Bunlardan ilki, literatürde referans değeri taşıyan (bunlara genellikle "bilimsel" denir) alıntı derlemelerini yeniden ele alan, bunlara eklemelerde bulunan ya da sayılarını katlayan, özü itibarıyla siyasi nitelikte olan tanımlamaların bir listesini sunar.* Daha iddialı olan diğeri ise, Marksist felsefeyi değil, bütün felsefe alanını Marksist (bu da "sıklıkla" bilimsel diye anılır) bir yaklaşımla kapsamaya çalışır; böylece ortaya çıkan terminoloji, evrensellik iddiasındaki bir ansiklopedi kadar kapsamlı olabilir.** Aslında, her iki eser türü de ortak kaynak olarak, birçok kez elden geçirilmiş olan *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*'nin kısaltılmış halinden ibaret olan ve M. Rosenthal ile P. Yudin'in yönetiminde hazırlanan *Küçük Felsefe Sözlüğü*'nü kullanır. Çapları ne kadar geniş olursa olsun, bunların el kitapları olduğunu söylememiz gerekir. Sadece birer *tanımlama* çalışmasından ibaret oldukları için, bize göre, kavramların kapsamı ve kavranışı açısından yetersiz kalırlar.

Bu çalışmalar, Marksizme bütüncül bir biçimde yaklaşma iddiasıyla onu bilgilerimizin genel toplamıyla özdeş sayan bir anlayış adına, Marksizmin kendine özgü yerini hiçbir biçimde yansıtmayan bir aşırıcılığa düşerler. Marksizmin özgüllüğünü kabul etmeye yanaşmamalarının altında, sınırlı bir çağrışım alanını, usulünce resmileştirilmiş bir *Marksizm-Leninizm*'i tercihleri gizlendiğinden, indirgemecidirler. Böylece, "Marksist" bir sosyolojinin ya da bir ahlakın yanı sıra *nedenselliğin, doğanın, savaşın* ya da *mitolojinin* birer "Marksist" tanımının bulunduğu aldatmacası ile; *fetişizm, çokmerkezcilik* ya da *şeyleştirme* gibi kavramlara olduğu kadar, Kautsky, Gramsci ya da Buharin gibi teorisyenlerin katkılarında dek uzanan bir dışlayıcılık arasında sıkışıp kalınmıştır.

* Marx ve Engels hakkındaki en sistemli çalışma Samezo Kuruma'nınkidir (Tokyo Hosei Üniversitesi, 1968).

** Örneğin, L. H. Gould, *Marxist Glossary*, San Francisco, Proletarian Publishers, 1978'de aynı yayınevi tarafından *Textbook of marxist philosophy* adıyla tekrar yayınlanmıştır; ya da H. Selsa, *Handbook of philosophy*; M. Buhr ve A. Kosing, *Kleines Wörterbuch der marxistisch-leninistischen Philosophie*, Berlin, Dietz Verlag, 1974; Çince'den çevrilmiş *Lexique de philosophie*, Beijing, 1974; vb.

İşte bu yüzden, yeni bir tarz geliştirmek gerekiyordu.

Ne var ki, militan pedagojinin ya da dogmacılığın sakıncalarından uzak durmak, bizi, Marksizmin belli bir bütünlük çerçevesine oturtulmaya karşı direnci gibi çok daha büyük bir güçle karşı karşıya bırakmayacak mıydı? Başka bir deyişle, belirgin bir şekilde diyalektik ve tarihsel, dolayısıyla ilke olarak anti-dogmatik olan bir teori ile aynı belirginlikle ve sözcüğün tam anlamıyla dogmatik olan bir tanımlama sanatı arasında uyumluluk sağlanabilecek miydi? Tanımlamaktan vazgeçmek, bilgilerin kavranmasından vazgeçmek, Marksizmi her tür bilimsellik iddiasından uzak tutmak anlamına gelmeyecek miydi? Ne mutlu ki, bu soruları ilk defa soran biz değildik. Bu sorular daha önce sorulmuş ve hatta, Marksizme ve onun belirgin bir şekilde çelişkili karakterine saygılı bir tanıtım yapma görevini üstlenen ilk kişi tarafından yanıtlanmıştır. *Kapital*'in yayına hazırladığı III. cildinin başında, sorumluluğunun tamamıyla bilincinde olan F. Engels şu vurguyu yapar: “Şeylerin ve karşılıklı ilişkilerinin sabit değil değişken olduğu kabul edildiğinde, bu şeylerin zihinsel yansımalarının (*Gedankenabbilder*), kavramların da değişebilirliğe ve değişime tabi oldukları aşikârdır; bu çerçevede, bunlar kesin bir tanımlama içine hapsedilmeyecek, oluşumlarının tarihi ya da mantıki süreci içinde açıklanacaklardır (*Kapital* III, 17). Bu, sadece Marksizme özgü bir nitelik midir? Aynı Engels, *Anti-Dühring*'in hazırlık çalışmalarında şu saptamayı yapar: “Tanımlar, her zaman yetersiz olduklarından, bilim için bir değer taşımazlar. Gerçek olan tek tanım, şeyin kendisinin gelişimidir, ama bu gelişim bir tanım değildir” (*Anti-Dühring*, s. 395). Lenin de kendi payına, “el kitaplarının hazırlayıcılarını ‘tanımlara’ ilişkin hünerlerini sergilemeye kışkırtan skolastiği” (*Toplu Yapıtlar* 4, 46) topa tutar. Proletaryanın, kapitalizmi, çelişkilerini ve gelişimini uygulamada öğrendiğini ve tanımlanması gerekenin bu olduğunu belirtir (*age* 6, 33). Tamamıyla “klişeleşmiş” tanımların karşısına Marx'ın diyalektik “yöntemini” (*age* 14, 341), tüzeciliğin karşısına tarihsel-ekonomik koşulların incelenmesini (*age* 20, 418) koyar. *Emperyalizm*'den (*age* 22, 287-288) ya da “diktatörlük”ten (*age*, 28, 243 ve devamı) ne anlaşılması gerektiğini araştırırken bu saptamalarını kullanır. Hegel'in *Mantık Bilimi*'ni okurken, Engels'inkilerle tamamıyla örtüşen sonuçlara ulaşır: “Her somut şey, (...) geri kalan her şeyle çeşitli ve sıklıkla çelişkili ilişkiler içindedir, bu nedenle hem kendisidir, hem de başka bir şeydir” (*age*, 38, 131). “Teorik bilgi, şeyi tanıtırken onu gerekliliğiyle, tüm ilişkileriyle, özünde çelişkili hareketi içinde tanımlıdır (*age*, 38, 200-201). Kavramsal saptamalar (*Begriffsbestimmungen*) “geçiş evrelerini belirtmelidir” (*age*, 38, 167) diye üsteler.*

Böylece, peşine düştüğümüz kurala ulaştık: Marksist alandan kaynaklanan kategorilerin tarihi-mantıki oluşum sürecini ortaya koymak; başka bir deyişle, bir oluşumu sabitlemenin, tanımsal olmayan bir tanımlar bütününe belirlemenin yolunu bulmak. Geriye, bu kuralı uygulamada doğrulamak kalıyordu. Kuşkusuz hepsi için aynı başarıya ulaşamamak da, elimizdeki kavramların her birine eseri-

* Bize gelince, görüldüğü gibi, Sözlüğün ilk maddesini *Tanım*'a ayırdık ve bu vesileyle kendi yöntemi-mizi ve hedeflerimizi ortaya koymuş olduk.

mize damgasını vuran ikili bir bakış açısıyla yaklaştık; bu da eserimize, öncellerine oranla özgün ve belki de Fransızcada hiç denenmemiş bir görünüm verdi. İkili bakış açımızı şu iki eksene dayandırdık:

a) *Soyağacı*: her maddebaşı, geçmişini anlatması istenen bir kişi gibi sorgulandı. Bunu başarmak için, bazen maddebaşının ısrarla sorgulamak, hatta öyküsünün bilinçaltından geldiği sezildiğinde onu baskılamak gerekti, ama ona, her zaman, bir günah çıkartıcıdan ziyade bir arkeoloğun derin sabırla kulak verilmeliydi; çünkü ortaya çıkan her katmanın (kim bilir daha kaç tanesi derinlerde gömülü kalmış ya da üstü örtülmüştü), daha önceki katmanların düzenini ve bundan kaynaklanan söylemi yeniden sorgulatabileceği *daha baştan* kabul edilmeliydi. Öte yandan, kavramla yapılan görüşme, öncekinden çok farklı bir yeteneği, bir kütüphaneci yeteneğini gerektiriyordu: Kurucuların (Ataların) metinleri, önceleri ve projeyi (neredeyse) sonsuzlaştıracak şekilde, özellikle sonralarıyla incelenmeliydi. Ortada böyle bir bilgisayar programı olmadığından ya da olamayacağından, bir buçuk asırlık gelişmeleri gün ışığına çıkarabilecek bir zanaatkâr çabası göstermek gerekiyordu...

b) *Sorunsal*: Her terim, sadece söyledikleriyle yetinilemeyecek bir sanık gibi sorgulandı. Gizli ya da aleni, işbirliği içinde ya da bağımsız olarak sürdürülen bir soruşturma, sanığın sorgulanmasına her an eşlik etti. Her gerektiğinde, farklı tanıklara, yakın ya da uzak ilişkilere, çapraz sorgulamalara, derin aramalara başvuruldu. Arkeoloğun, öncelikle de bilgi arkeoloğunun her tür şifreyi çözmeye gönüllü olduğu bilinir. Kavramların da, zimmete geçirme, yataklık etme, hırsızlık, hatta cinayet gibi suçların konusu olabildiklerini ekleyelim. Clovis bize esin kaynağı oldu: Soissons'un ayin kabını kim kırdı? Biz de onun gibi, bazen ortamı uygun görüp bir cevap telkin etmemize karşılık, her zaman bütün sorularımıza yanıt bulamadık.

Sonuç olarak, güvenilir kaynaklara dayanan bu iki temel niteliğin himayesinde bir tür meydan okuma olan bu kitap, meraklılara olduğu kadar araştırmacılara da yönelerek, kendisiyle birlikte yola çıkmalarını ve ona arkadaşlık etmelerini diliyor.

2- MADDEBAŞLARI

Söylediğimiz gibi, maddebaşları, Marksist teorinin alanına dahildirler. Ama bundan ne anlaşılmalı? Yeni bir önkoşulla karşı karşıya değil miyiz? Marksizmden mi ya da Marksizmlerden mi söz etmenin uygun düşeceği sorununu, bile bile bir kenara bıraktık. Bunu ilkesel bir gerekçeyle yaptık: Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Marksizmi dışarıdan görünen hallerinden ya da uğraklarından birine indirgemeye, yani onu, kesinlikle reddettiği bir tanımlama teorisine mahkûm etmeye karşı çıktık. Bir de uygulamaya baktık: Marksist olduğunu iddia eden herkesi Marksizmin alanına dahil ettik. Bu sözlüğün okuyucuları, sırası geldikçe, yaptıklarımıza bakarak bizi değerlendirebilecektir.

Seçtiğimiz maddebaşları birçok kategoriye aittir. Hepsı özgül olarak Marksist olmasa da, kâh bilgisini aydınlattıklarından, kâh da Marksizmin ürünleri olarak onun bilgi üretme yeteneğini yansıttıklarından, hepsi Marksizmin anlam alanına dahildir. *Birikim, İttifaklar, Sermaye, Sınıflar, Kolektifleştirme, Diyalektik, Parti Ruhu, Ekonomik-Toplumsal Formasyon, Hegemonya, Emperyalizm, Enternasyonalizm, Üretim Biçimi, Oportünizm, Küçük Burjuvazi, Pratik, Üretim İlişkileri, Yeniden Üretim, Strateji/Taktik, Artık Değer, Geçiş* gibi özel vurgulu ve verimli *yönetici-kavramlar* ayrıcalıklı bir işlem gördü. Bu teorik öncüllerin yanı sıra, *Yabancılaşma, Anarşi, Hegelcilik, Malthusçuluk, Prudonculuk, Ütopya* gibi aynı öneme sahip bazı kavramlar da ideolojik çerçeveye dâhil edildi.

Yöntemimizin tutarlılığının, bizi sadece Marksist tanımlarla yetinmeyi kural haline getirmeye yönelttiğini de belirtelim. Dolayısıyla, *Blankicilik* [Blanqui'cilik] ve *Hegelcilik*, Blanqui'nin ya da Hegel'in düşüncesini ya da eylemini değil, ama sadece Marksizmin bunlar için ürettiği tasavvuru ya da tasavvurları açıklama iddiasını taşıyor. Uzmanlar, bu maddebaşlarından yeterince fayda görmediklerini düşünseler de, bunları kaleme alanlardan kaynaklanan beklenmedik aydınlatmaları ilgiyle karşılayabileceklerdir. *Bolşevizm, Maoculuk, Stalinizm* gibi Marksizmin kendi içindeki birtakım oluşumlara tercihen tarihsel bakış açısıyla yaklaşılmış, ama bazen *Marksizm, Marksizm-Leninizm* ya da *Devrim* gibi sözcük ya da deyimler sadece anlamsal yanlarıyla ele alınmıştır. Türev diye nitelendirilebilecek maddebaşlarında, teorinin özel bir statü atfettiği ya da haklarında açıkça taraf tuttuğu konular ele alınmıştır: *Sahiplenme, Bürokrasi, İşsizlik, Bilinç, Kredi, Eşitlik, İnsan, Yadsıma, Fiyat, vb.*; aynı şey *Antisemitizm, Sömürgeleştirme, Hukuk, Okul, Aile* gibi maddebaşları için de geçerlidir. Karşıtlık içeren birçok başlık, diyalektik yaklaşıma uygun bir biçimde çiftler halinde sunulmuştur: *Bolluk/Kıtlık, Kır-Kent, Sunum-Araştırma, Özel/Genel, Reform/Devrim, vb.* Nihayet, *Robinsonculuk* gibi bazı metaforlara yer vermekten de kaçınılmamıştır.

Eserin kavrayışı ve bizzat tipografisi bizi, kavramların bunların içine zorla sokulacağı örneğin *Ekonomi, Siyaset, Felsefe ya da Pedagoji* gibi gruplar oluşturma zahmetinden başışık tutsa da, maddebaşlarının aralarındaki yakınlığa bağlı olarak gruplaştıkları, kendiliğinden birçok anlam takımadasının oluştuğu ve kavramların anlam zincirlerine göre örgütlendiği gözden kaçmayacaktır.

Buna karşılık, Marksizmin coğrafi alanları, Renanya, Fransa, Büyük Britanya ya da Belçika gibi doğum yerleri, uygulandığı “sosyalist” ya da sosyalist eğilimli ülkeler kasıtlı olarak bir kenara bırakılmıştır. Marksist literatür ya da kaynak kitaplar (diğerleri sayılamayacak kadar çoktur) ve Marksizmin tarihinin sayfalarında çok gevezelik ettiği dergiler ve gazeteler de bir kenara bırakılmıştır. *Gramsci'lik* ya da *Troçkizm*'in yanında oldukça uygun gibi görünen bazı “izm”lerden de aynı şekilde uzak durulmuştur. Bunun tek gerekçesi sözlüğün oylumudur. Çünkü metinlerden söz edilmese bile, kişileriyle ve mekânlarıyla eldeki malzeme öylesine zengindir ki, her biri için haklı olarak buna benzer bir eser düşünülebilir. Bu sözlük, kuşkusuz kendisini *temel Marksizmle* sınırlamasa da, elbette ki, az da olsa, kendisini teorinin bir genel dizini olarak sunma iddi-

asında değildir. *Marx/Engels Werke* editörlerinin, yayınlanan 39 cildin sadece maddebaşlarını listeleme konusunda karşılaştıkları güçlükler, böyle bir projenin aşırı kapsamlı ve açıkçası gerçekleştirilemez olduğunu göstermek için yeterlidir. Söyleyeceğimiz şudur ki, girişimimizin şu haliyle barındırdığı atlamaların ve eksiklerin tamamen farkındayız ve bu eseri *Sözlük* olarak adlandırmanın bile aşırıya kaçmak olduğunu bilincindeyiz.

3- YAZARLAR

Bize göre, (bilginin geleneksel bölmelerine ilke olarak indirgenemez olan) Marksizmin anlam alanının genişliği ve özgünlüğü dikkate alındığında, yazarların ne sayıları (onlarca), ne (formasyon, eğilim, kuşak bakımından) çeşitlilikleri, ne de, her biri Marksizmin gerçek birer ilgi alanını oluştursa da, uzmanlık alanları (felsefeci, iktisatçı, sosyolog, dilbilimci, edebiyatçı, tarihçi, antropolog, fizikçi, siyaset bilimci, hukukçu ya da psikanalist) yeterli bir güvence oluşturmamaktadır. Temel güvence ya da güvenilebilirlik, her yazarın maddebaşlarının inceleniş yöntemine uyma ve bütünsel kavrayışa bağlı kalma konularında bulunduğu taahhüde dayanmaktadır. Her yazar, belirlenen plana, yani ortak normlara kendini uyarlamakta özgür bırakılmış olsa da ve gerçeğe yaklaşımda bazen öznelliğin izlerine rastlansa da, maddebaşlarının işleniş keskinlikle bir denemeler dizisine benzetilemez. Yargıçlara özgü vicdani kanı ya da araştırmacının ve militanın kendine özgü hesaplaşma hazzı, ne pahasına olursa olsun engellenmiştir. Diğer yandan, bu kitabın bir düşünce akımının, dahası bir inanç birlikteliğinin eseri ya da ulusal, özellikle de enternasyonal Marksizmin “*kim kimdir?*”i olmadığını vurgulamaya herhalde gerek yoktur. Dogmatizmin çekiciliği yerine, belki de eklektizm olarak görülebilecek farklılıkların riski alınmıştır. Sansür kolaycılığının karşısına, bedelini tekrarlar, çelişkiler değilse de ayrılıklar olarak ödeme pahasına, özgürlükler kaygısı konmuştur. Nihayet imzaların tanınmışlığı yerine dostane ortaklıklar tercih edilmiştir. Yaşayan Marksizme bulaştığında Marksist kesinlik ödün verir ya da alçalır mı, bunun yargısını okuyucu verecektir.

A

Aile

Alm.: *Familie*; İng.: *Family*; Fra.: *Famille*; Rusça: *Sem'ja*

Marx ve Engels (*Alman İdeolojisi*, s.65), ailenin “sivil toplumu” yapılandığına düşünen Hegel’in (*Hukuk Felsefesinin İlkeleri*) ardından, ailenin, ilk toplumsal bağlardan biri olduğunu ve iş bölümü ilkesinin buradan kaynaklandığını belirttiler (*age*, s.50, s.79). Bunun anlamı, ailenin ekonomik koşullara bağımlı bir tarihinin olmasıdır. Bu durumda, ekonomik gelişmenin, üretim biçimlerinin dönüşümünün, özellikle de, düşünce tarzlarını, kadın-erkek, ebeveyn-çocuk ilişkilerini radikal bir şekilde dönüştürmesi gereken komünist topluma geçişin, A. Kollontay’ın düşündüğü gibi, “zenginliklerin bağımsız yaratıcısı” (*Marxisme et révolution sexuelle*, J. Stora-Sandor yay., Paris, 1977, s. 57) ve bu zenginliklerin koruyucusu olan aileyi ortadan kaldırması gerekmiyordu?

Engels’in, bilinen en son biçimi çekirdek aile olan ailenin tarihini bilimsel tarzda yeniden çözümlenmeye giriştiği eseri *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni [Köken]*, üretim ve aile toplumsal uğrakları arasındaki ilişkiyi aydınlatmaya adanmıştır. Böylece, kapitalizm öncesi tarihi, Morgan’ın ileri sürdüğü haliyle vahşilik, barbarlık ve uygarlık olarak yeniden ele alarak dönemselleştiren Engels, bu dönemlerden her birine, üretimin gereklerine uygun olan özel bir aile tipinin denk düştüğünü gösterdi: Soya (*gens’e*) dayalı toplum döneminde, ortaklaşa (*punaluenne*) aile (belli sayıda kız kardeş ortak kocalarının ortak karılarıydılar; kız ve erkek kardeşler arasında cinsel ilişki yoktu, aile ana soyluydu; ev ekonomisi geçerliydi) vardı; ardından eşleşmiş aile (bir erkek bir kadınla yaşar ama sadakatsizlik erkeğin hakkıdır; çocuklar sadece anneye aittir); değişim için üretimin ve özel mülkiyetin gelişmesiyle, bu eşleşmiş aileden, tek eşli karı koca ailesi (baba çocuklarına bırakacağı mirasını güvence altına almıştır) doğacaktı.

Engels, “bireysel cinsel aşkın... karı koca evliliği ile çok az ilintili olduğu” (*MEW* 21, 52) olgusu üzerinde ısrarla durdu. Marksist çözümlenmede, katıksız ekonomik bir temele dayanan aile, o dönemde, erkeğin kadın üzerinde kesin üstünlüğüyle tanımlandı. Marx ve Engels, *Komünist Manifesto*’da şöyle yazdılar: “Burjuvazi aile ilişkisinin dokunaklı-duygusal örtüsünü yırtıp atmış, basit bir para ilişkisine indirgemıştır bu ilişkiyi” (*MEW* 4, 465).

Marx ve Engels, saygıya ve sevgiye dayalı, gerçek karı koca ailesinin, sadece proletarya içinde mevcut olduğunu belirttiler, çünkü “burada hiçbir mülkiyet yoktur... erkeğin üstünlüğünü geçerli kılacak hiçbir dayanak mevcut değildir” (*Köken*, 70).

O zaman, ortaya çıkan sorun, kapitalizmden ve özel mülkiyetten özgürleşmiş bir toplumda, ailenin evrimleşmesidir. Engels’e göre, olduğu gibi ortadan kalkması gerekmeyen tek eşli aile, sadece toplumun ekonomik birimi olmaktan çıkmalıdır, çünkü karı koca evliliğini yoldan çıkararak ve onu kadın için katlanılmaz kılan, bu konumudur. Engels, para üzerine değil, sevgi üzerine kurulan tek eşli ailenin, kapitalizmden özgürleşmiş bir insanlıkta varlığını sürdüreceğine inansa da, A. Kollontay gibi başka Marksistler, bir yandan ailenin, ailevi zenginlikleri muhafaza etmek gibi bir işlevi (bankalar ve başka tasarruf kurumları tarafından güvence altına alınan işlevler) kalmayacağından, diğer yandan da, ailevi sorumluluklar birbirinin ardından, yavaşça ama kaçınılmaz bir şekilde toplumun ve devletin sorumluluğu altına gireceğinden, tek eşli ailenin yok olacağına inanıyorlardı. A. Kollontay’a göre, “şu anda hâlâ mevcut olan haliyle kapalı aile, son günlerini yaşıyor ve sınıf karşıtlıklarına dayanan toplumla birlikte geri dönüşü olmayacak şekilde yok olmaya mahkûmdur” (*age*, s. 87).

Bu görüşe göre, “toplumsal etkiler öylesine karışık, bunların etkisi öylesine çeşitlidir ki, tüm toplumsal yapının kökten bir değişiminin ardından, gelecekteki evlilik ilişkilerinin hangi biçimde şekilleneceğini şimdiden kesin olarak tasavvur etmek imkânsızdır” (*age*, 89). Kollontay’ın bu görüşü, parti yöneticilerinin ve ideologlarının kendisine sitem etmesine neden oldu. Örneğin, D. Riazanov, “Eski burjuva ailesinin yerini nasıl bir birliktelik biçimi alacak?” sorusunu, böyle bir soru sormak için hiçbir neden bulunmadığı şeklinde yanıtlıyordu. Geleneksel aile dışında, komünist toplumla uyuşmayan “düzensiz cinsel ilişkiler”den ya da “cinsel komünizm”den başka bir şey görmüyordu (*Evliliğe ilişkin komünist öğretisi*).

1926’da, aile ile ilgili sorunlar üzerine hararetli tartışmalarda, katılımcıların çoğuna göre, temel kaygı “ahlak”ı ve aileyi muhafaza etmektir. Ama hangi ahlakı? Burjuvazinin ahlakını mı? Ve hangi aileyi? A. Kollontay tarafından bunca eleştirilen ve mahkûm edilen kapalı ve baskıcı aileyi mi? O zamandan beri, peş peşe çıkarılan aile yasaları, aile birimini muhafaza etmeyi hedefledi. 1936’da SSCB’de “Sovyet ailesinin güçlendirilmesi için” (*Pravda*’nın başyazısı) kürtaj özgürlüğünün yasaklanmasına kadar varıldı ve S. Wolfson’un *Evliliğin ve Ailenin Sosyolojisi* adlı çalışmasında yaptığı gibi, ailenin ortadan kalkmasını savunanların hepsi, Marx’a, Engels’e ve Lenin’e başvurarak özeleştirilerini yaptılar. 1968’de çıkarılan bir yasa metninde şöyle yazıyordu: “Ailenin güçlenmesi ve gelişmesi için en uygun koşullar, SSCB’de bir araya gelmiştir.” Bu durumda, nasıl bazılarının göre, devletin ortadan kalkması için devletin güçlenmesi gerekiyorsa, aynı şekilde, ailenin ortadan kalkması için de önce bir güçlenme sürecinden geçmesinin gerekip gerekmediği sorusu sorulamaz mı?

İLİŞKİLİ BAŞLIKLAR: Feminizm, Kadınlar, Burjuva evliliği, Toplumsal ilişkiler.

Ajitasyon/Propaganda

Alm.: Agitation/Propaganda; İng.: Agitation/Propaganda; Fra.: Agitation/Propagande;

Rusça: Agitaciya/Propagande

Hem ünlü bir ikiliyi hem de esaslı bir ayrımı temsil eden bu bağlantılı kavramlar, oluşum evresinin önemli uğraklarına damgasını vurdukları Rus işçi hareketi tarihinde hatırı sayılır bir rol oynadılar. Bu ikiliyi ilk kez G. Plehanov kullanmıştır: “Propagandacı, bir ya da birkaç kişiye çok sayıda fikir sunar. Ajitator, bir ya da birkaç düşünceyi tüm bir kitleye sunar...” (*Rusya’da Açlığa Karşı Mücadelede Sosyalistlerin Görevleri*, 1891). Bund, Rusya’daki Yahudi işçi kitlelerinin örgütlenme deneyiminden aldığı güçle, 1894’te, A. Kremer tarafından kaleme alınan ve önsözünü Martov’un yazdığı *Ajitasyon Üzerine* adlı küçük bir metinde pratiği kayda geçiren ilk hareket oldu. 1901-1902 yıllarına doğru, RSDİP’i saran politik-örgütsel tartışmalarda önemli bir yer tutan ajitasyon ve propaganda sorunu, o dönemde *Ne Yapmalı*’nın bir altbaşlığında “hareketimizin yakıcı sorunları”ndan biri şeklinde yer aldı. Gerçekten de, Lenin, bu metinde, “ekonomistlere” karşı, Plehanov’un ve “uluslararası işçi hareketinin tüm önderlerinin” tanımlamalarını onaylarken (*Ne Yapmalı; Toplu Yapıtlar* 5, 418) aradaki ayrımın anlamını netleştirdi: “... Propagandacı, örneğin işsizlik sorunu üzerinde duruyorsa, krizlerin kapitalist doğasını açıklamalı, çağcıl kapitalist toplumda krizleri kaçınılmaz kılan nedenleri, bu toplumun sosyalist topluma dönüşmesinin zorunluluğunu göstermelidir, vs. Aynı sorun üzerine yoğunlaşan bir ajitator dinleyicileri tarafından en çok bilinen en çarpıcı olayı, örneğin açlıktan ölen işsiz bir aileyi, artan yoksulluğu, vs. ele alacak, herkes tarafından bilinen bu olguya yaslanarak “kitle”ye *tek bir düşünceyi* benimsetmek için tüm çabasını harcayacaktır: Bu düşünce, zenginliğin artışı ile yoksulluğun artışı arasındaki saçma karşıtlıktır; ajitator bu apaçık adaletsizliğe karşı kitlenin hoşnutsuzluğunun, öfkesinin *açığa çıkması* için çabalar-ken, bu karşıtlığın bütünsel açıklamasını propagandacıya bırakacaktır” (*age*, 418-419). Yazdıklarını Kautsky ve Lafargue gibi “propagandacılar”la, Bebel ve Guesde gibi “ajitatorlar”le örneklediren Lenin şunları ekler: “Bu yüzden, propagandacı esas olarak *yazıyla*, ajitatorse *sözle* hitap eder” (*age*, 419). Yazdıklarına bir şekilde süper-propagandacı “teorisyenler” kategorisini de eklemiş gibi görünen Lenin, her grubun üzerine düşen görevi, müdahalelerinin mekânı ve biçimleri üzerinden tanımlar: teorisyen için genel yapıt, propagandacı için dergi ve ajitator için meydan nutku (*age*).

Ruslara ait bu saptamanın dünya üzerindeki tarihsel etkisi şöyle oldu: 1919’dan itibaren, Komünist Enternasyonal Yürütme Komitesi, ardından Kominform, öte yandan da, komünist partilerin merkez komitelerinin sekreterlikleri, kendi içlerinde ajitasyon ve propaganda birimleri ya da bölge şubeleri örgütlediler (Ajit-Prop).

İLİŞKİLİ BAŞLIKLAR: Antikomünizm, Parti ruhu, Enternasyonal(ler), Parti, Parti kadrosu.

Akılcılık

Alm.: *Rationalismus*; İng.: *Rationalism*; Fra.: *Rationalisme*; Rusça: *Racionalizm*

Marx'ın ve Engels'in eserlerinde, kendini büyük öğretisel bütünlükler kurmaya adanmış felsefe tarihçilerinde olduğu gibi, kavramlar arasında mantıksal ilişkilere ve yalnızca bunlara dayanan bir akılcılık kavramı yoktur. Marx ve Engels, terimin akademik anlamında felsefe tarihi "yapmamışlardır", ama felsefeyle ve bilimsel ve siyasi kavramlaştırmayla ilgili materyalist "pratikleri", felsefe alanına, kendi açılarından eleştirel ve dönüştürücü bir müdahalede bulunmalarını kaçınılmaz kılıyordu. Özellikle de, Avrupa burjuvazisinin ekonomik yükselişiyle ve siyasi egemenliğiyle bağlantılı olan felsefi akılcılık konusunda, bu müdahale daha da kaçınılmazdı.

Bu müdahalenin niteliğini daha net bir şekilde kavramak ve Marksizm ile akılcılık ilişkisini düşünmek mümkündür; ama ayrıca, Marksizmin teorik pratiğinde işlev üstlenen akılcılığın statüsünü sorgulamaktan kaçınılamaz.

Felsefi akılcılığın tanımı, onun tarihinden ayrılamaz. Ancak, bu akılcılığı kendi genelliği içinde ele almak yerine, burada bunu, yükselen burjuvazi tarafından egemen felsefe haline getirilmiş statüsü içinde çözümlenmekle yetinilecektir.

Bu yaklaşımdan, iki noktaya dikkat çekme gereği doğar: Akılcılığın Marksist bir tanımını yapmak söz konusu olduğunda, bir yandan, bunun yekpare bir teorik bütünlük oluşturmadığına; öte yandan da, akılcılığın, kendi içinde eşitsizlik (başatlık içeren) ilişkilerini açığa vurduğu materyalizm ile idealizm felsefi çiftine kopmaz biçimde bağlı olduğuna dikkat çekmek gerekir.

Akılcılık tanımında atlanması olanaksız ilk adım, akılcı/akıldışı kavram çiftinden geçer; bu kavram çiftinin içerdiği karşıtlık değeri, "doğal" aklın gücü temeline oturan akılcı bir anlaşılabilirlik konumuna göndermede bulunur; bu konum sayesinde, her tür doğaüstü-dinsel açıklamaya karşı, mantıksal-nedensel bir açıklama yardımıyla, var olan her şeyi anlamak mümkündür.

Bununla birlikte, bu çiftin ilk terimi olan akılcılık, "metafizik"/kurgusal ya da "deneyimsel" bir biçim edindiğine bağlı olarak farklılaşır. Ve bu iki belirlemenim arasındaki ayrım çizgisinin nedeni, tam da din ile olan eşitsiz ilişkilerine dayanır.

Bu bakış açısına göre, Marx ile Engels'in felsefi ve bilimsel olarak yetişme güzergâhının, bütünüyle akılcılığın bu bölünmesi içinde yer almış olması dikkate değer. Marx ile Engels, bu bölünmenin ortaya çıkardığı her iki seçeneği de, ikili bir eleştirel müdahale temelinde ve herhalde, bu felsefi akıl kategorisini un ufak etme pahasına reddederler.

1) **Fransız materyalizmine karşı eleştirel mücadele:** "*Dosdoğru ve alelade anlamında söylemek gerekirse, XVIII. yüzyıl Aydınlanma çağı Fransız felsefesi ve özellikle Fransız materyalizmi, var olan siyaset kurumlarına karşı, yürürlükteki dine ve teolojiye karşı savaşım vermekle kalmadı, fakat onun kadar, XVII. yüzyıl metafiziğine karşı ve özellikle Descartes, Malebranche, Spinoza ve Leibniz'in* inki olmak üzere her türlü metafiziğe karşı açıkça, uluorta savaştı" (*Kutsal Aile*, s. 151).

Fransız materyalizminin, Marx ve Engels tarafından yapılan bu değerlendirmesi, onun hangi dışlama üzerinde yükseldiğini açık bir şekilde gösterir: feodal üstyapıları oluşturan unsurlara, dine ve teolojiye karşı mücadele; karmaşık neden ve sonuç ilişkileriyle akılcı söyleme bağlanarak inşa edilen akılcı teolojilerin etkisiyle, feodalizm ile bir “uzlaş” ideolojik biçimlenmesi gibi değerlendirilebilecek olan metafizik akılcılığa karşı “açık”, “uluorta” bir mücadele.

Fransız materyalizmi, bu eleştirel faaliyetini, özerkleşmiş bir bilimsel akılcılık (yani, kendisine “kavram laboratuvarı” olarak hizmet etmiş olan metafizik sistemlerden bağımsızlaşmış ve onları hedef almış bir akılcılık) örtüsü altında başlatır. Bununla birlikte, fiziğin metafiziğe karşı harekete geçirilmesi ve “aklın ödünsüz mantığının” (age, s. 155) geliştirilmesi, her ikisinin de dayanağı olan yapıdan, yani *burjuva hukukun* siyasi akılcılığından hiçbir biçimde ayrılmaz. Engels, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*’de şunları yazar: “XVIII. yüzyılın devrimi hazırlayan Fransız filozofları, var olan her şeyin tek yargıcı olarak akla sesleniyorlardı. Akla uygun bir devlet, akla uygun bir toplum kurulmalıydı; ebedî akılla çelişen her şeyin acımasızca ortadan kaldırılması gerekiyordu. Aynı zamanda, bu ebedî aklın, gerçekte, o sırada gelişmesi kendisini tam bir burjuva kılan orta sınıf yurttaşın idealize edilmiş anlayışından başka bir şey olmadığını da gördük.”

Hukuksal-siyasal akılcılığın ifadesinin, aklın güçleri alanındaki materyalist etkileri, Marx ve Engels tarafından açık bir şekilde ortaya kondu. Ama daha bu ortaya koyuş sırasında, onlar bu materyalizmin idealist “yamacına” işaret ediyorlardı. Feuerbach üzerine ilk tezin söylediği şudur: “Bütün geçmiş materyalizmin (Feuerbach’inki de dâhil olmak üzere) başlıca kusuru, gerçeklerin, nesnelere, duyumsanabilir dünyanın, *somut insan faaliyeti* olarak, bir pratik olarak, özel biçimde değil de, ama yalnızca nesne ya da *sezgi* biçiminde kavranmasıdır.”

Gerçek olanın emek dolayımıyla kolektif dönüşüm sürecinin “görülmemesi”, Fransız materyalizminin (ve idealizminin) ve onun Feuerbach’çı uzantısının sınırını oluşturur. Paradoksal biçimde, “aktif yan, materyalizmle karşıtlığı içinde, gerçek, somut etkinliği, tabiatıyla olduğu gibi tanımayan idealizm tarafından geliştirildi” (age).

Marx’ın burada insani pratik etkinlikle ilgili olarak söyledikleri, sözcüğü sözcüğüne kavrama sürecine ve bir geri dönüş etkisiyle, XVIII. yüzyıl Fransız materyalizminin bağlarını kopardığı kurgusal ya da metafizik akılcılığa uygulanabilir.

2) **Geri dönüş içindeki yineleme:** Marx’ta ve Engels’ta varlığını en ısrarcı şekilde sürdüren felsefi söylem Hegelciliktir: Hegelcilik onlarda kelimenin tam anlamıyla, içinde felsefeye doğdukları ve kısmen konuşmaya devam ettikleri (*kokettiren*) *anadil* olarak; aynı zamanda, teorik ve siyasi bir kopuş çalışmasıyla kendisinden uzaklaştıkları (maddeciliğe geçiş) *felsefi “anakara”* olarak stratejik bir konuma sahiptir. Hegel, Aydınlanmacıların (*Aufklärer*) ve Kant’ın metafizik eleştirisinin ötesinde, sadece tartışma biçimini, matematikçi kavrayış biçimini eleştirdiği klasik akılcı metafizikle (Descartes, Leibniz, Spinoza) yeniden bağ kurmak ister (*Ansiklopedi*, par. 27, 32; *Mantık Bilimi*, Giriş, s. 24, Aubier). Marx ve Engels, *Kutsal Aile*’de şöyle yazarlar: “Yerini, Fransız Aydınlanma felsefesine ve özellikle

XVIII. yüzyıl *Fransız materyalizmine* bırakmak zorunda kalan XVII. yüzyıl *metafizigi*, Alman felsefesinde ve özellikle XIX. yüzyılın *kurgusal Alman felsefesinde* başarılı ve özsel bir restorasyon yaşadı. Öncelikle *Hegel*, bu metafiziği bilinen her tür metafizikle ve Alman idealizmi ile dahice birleştirdi ve evrensel bir metafizik imparatorluk kurdu.” (s. 151; vurgular metinde)

Bu metafizik akılcılığın ayırt edici özelliği, onun teolojiye karşıtlığında değil, Aklın saflığının ve özerkliğinin somut deneyim üzerindeki üstünlüğüne dayanır. O kadar ki bu akılcılık, Husserl’in *Krisis*’indeki şu satırlarla tanımlanabilir: “Akılcılık, aklın her tür bilgisinin, ister katıksız akılcı kavramların temel ilişkilerini düşüncede araştıran saf bir akılcılık biçiminde, (...) isterse de, aklın, görgül olanı, yaklaştırdı ve başka akıl yürütme kurallarını uygulayarak kendisine denk düşen katıksız düşünsel biçimlerinin mihengine vurması biçiminde olsun, akılcı olması gerektiğine inançsa, o zaman modernlerin bütün inancının akılcı olduğu söylenebilir” (Ek III, Gallimard, s. 323).

Akılcılığın bu genel ve ayırt edici tanımı, felsefi söylemin, kendi bilgi teorisi ile ilgisine nesne olarak seçtiği bilimlerin pratiği arasında bulunduğunu iddia ettiği birliğe gönderme yapar. Kurgusal akılcılık, verili bir bilimsel pratik (matematik Descartes’ta, Leibniz’de ve Spinoza’da bu rolü oynadı) ve kendi içkin akılcılığı temelinde ikili bir işlem gerçekleştirir: a) gerçeğin evrensel normları haline getirilmiş kavramsal üretim tarzını ve akıl yürütme zincirini, duyuumsal deneyimden bağımsız biçimde ve bu deneyimin kendiliğinden sergileyemeyeceği bir akılcılık-la donatarak (ve böylece, gerçeğin bir bütün olarak anlaşılır olduğu önkabulüne dayanak sağlayarak) evrenselleştirmek; b) bilimin bu evrensel normların nesnesi olmasıyla, bunlara özenin yetilerinde ya da tanrısal gerçeklikte “*dayanak*” sağlanması (yani bilime söz hakkı veren ilkelerin gün ışığına çıkarılması) için bu evrensel normları bilimin kendisine doğrultmak.

Felsefi akılcılık, burada, akli *ebedileştiren* ve onu *mantikileştiren* ve varlığı düşünceye *tabi kılan* (idealizm) bir entelektüalizm olarak görünür.

Hiç değilse bu yanıyladır ki, Hegel’in felsefesi, Marx’ın ve Engels’in bu idealist akılcılığa yönelik teorik ve eleştirel müdahalelerinin gerçekleştiği *prizmayı* oluşturmuştur. Şu şaşırtıcı işlem buradan kaynaklanır: Marx ve Engels, (XVIII. yüzyılın gerçek bir maddecisi olan) Feuerbach üzerinden, XVIII. yüzyıl maddeciliğinin XVII. yüzyıl metafiziğine yönelmiş olduğu eleştiriyi tekrarlayarak, Hegel’in içinde ve onun *aracılığıyla* kurgusal akılcılığı eleştirirler. Bu, geri dönüş içindeki yinelemedir. Tarih kendisini yineliyormuş gibi görünür.

Marx, *Hegelci Siyaset Hukukununun Eleştirisi*’nden (1843) ve *Kurgusal insanın gizemi*’nden (Kutsal Aile, 1845) *Kapital*’e kadar, sürekli olarak, görgül gerçeğin, kendi kendini saf düşünce olarak geliştiren kurgusal akıldan “türetilmesi” ile mücadele etmişti.

Yine de, Marx’ın ve Engels’in Hegelci aklın eleştirisinde Feuerbach ile kurmuş olduğu ittifak, Hegel’den tam bir kopuş anlamına gelmez. Nasıl ki klasik metafizik, Fransız maddeciliğinin gözüne “uzlaşmacı” bir ideolojik formasyon olarak görünmüşse, bu, Marx ile Engels’in gözünde Hegelcilik için de geçerliydi.

“Gerçi Hegelci felsefe de, tutucu bir yana sahip; bilginin ve toplumun, kendi dönemlerine ve koşullarına göre gelişmesinin bazı aşamalarının meşruluğunu kabul eder” (Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu [Ludwig Feuerbach...]*, 14).

Ama, öte yandan, Hegelci felsefe, klasik akılcılığın hareketsizliği ve ebediciliğiyle bir kokuş yaşar; Hegelci felsefe, deneysel gerçekliğin, içinde tinin cisimleştiği ve görünüm kazandığı bir taşıyıcı boyutuna indirgenmesi aracılığıyla, tüm süreci *akılcı* kılar ve akla, bizzat gerçeğin varoluşuna özdeş bir *tarih* atfeder. Teorik sistemler, kavramlar, toplumlar, kurumlar, “bu diyalektik felsefe, kesin mutlak gerçeğe ilişkin tüm kavramları ve bunlara denk düşen mutlak insanlık durumlarına son verir” (Engels, *age*, s. 14).

Tarih kendini yinelemez; ama Marx ve Engels’in, kategorileri gerçek olanın düşüncedeki yansıması olarak ortaya koyan bir diyalektik ve materyalist akılcılık tasavvuruna ulaşabilmeleri, ancak Hegelci felsefedeki (diyalektik) materyalist bir eğilimin baştan sona “yeniden düzenlenmesi” pahasına mümkün olmuştur. Yine de, Marx’ın ve Engels’in Hegelci diyalektik ile ilişkilerindeki bu tür bir konum birliği hiç de tartışmasız değildir.

3) Marksizm bir akılcılık değildir: Engels *Doğanın Diyalektiği*’nde şöyle yazar: “Nesnel denilen diyalektik, tüm doğada egemendir ve öznel diyalektik, diyalektik düşünce, tüm doğada, sürekli çatışmalarıyla ve sonunda birbirlerine dönüşmeleri ya da daha üst bir biçime yükselmeleriyle, doğal yaşamı kesin bir şekilde koşullayan çelişkilerin karşıtlığı hareketinin saltanatını yansıtır” (s. 213). Görgül gerçekliğin, kavramın düşünselliği içinde eritilmesi; bir sürecin etki gücünü, dayanağının insan yetilerinin doğasında ya da tanrısal gerçekte bulunduğunu tasavvur etmekten aciz olan aklın durağanlığı; bütün bunlar akılcılığın, materyalist diyalektiğin karşı çıktığı ve safra olarak attığı yanlarıdır. Ama bu yanlardan en azından biri korunur ve bu da, aralarındaki karşıtlığı yumuşatarak materyalist diyalektiğe akılcılığın çizgilerinden birini yakıştırır: Bu yan, Engels’in, bilimsel pratiğin önüne, klasik akılcılığın bilimlere “temel olma” denemelerine benzeyen normatif bir girişim engelini çıkarabilecek olmasına rağmen savunuculuğuna soyunduğu, diyalektiğin *evrenselliği* (ve bunun Engels tarafından ortaya konmuş yasaları) ve doğa ile tarih için ortak olan *ontolojinin birliği*dir.

Oysa, Marx, “diyalektik yöntem”e bu biçimde değil, toplumsal formasyonların bilimi kavramı altında bilimsel sorgulamaya açtığı “tarih anakarası”nın *sınırları* içinde yaklaşmıştır. Bu da yöntemin evrenselliğine getirilen önemli bir sınırlamadır.

Hepsi bu değil. Marx, *Kapital*’in Almanca ikinci basımının önsözünde, kendi “diyalektik yöntem”ini iki açıdan, yani araştırma ve konuyu sunma yöntemi olarak tanımlar: “Araştırma, işlenecek malzemeyi ayrıntılı biçimde sahiplenmeli, farklı gelişme biçimlerini çözümlenmeli ve bu biçimlerin içsel bağlarını keşfetmelidir. Gerçek hareket, bir bütün olarak, ancak bu iş tamamlandıktan sonra ortaya konabilir. Bu başarılırsa, maddi yaşam kendi düşünsel temsilinde yansıtılabilirse, bu serap önsel bir inşa olarak görünebilir.”

Ancak bu durumda, “sentez süreci” tündengelimsel bir biçimde işleyebilir: “en basit belirlenimden” (I. kitap, değer/meta), III. kitabın somut belirlenimleri (ticari sermaye/mali sermaye, toprak rantı vs.) kadar. Ne var ki, bu düşünme süreci, bu basit biçimde ve kendi başına ele alındığında, (materyalist tersine çevrilme tezine rağmen), en belirsiz kavramdan (varlık) somut belirlenimlere kadar, kavramların öz-çıkarmı yolunu kullanan Hegelci mantığın birliğinden pek de uzak görünmez. Louis Althusser, Gerard Duménil’in bir kitabına (*Le Concept de loi Economique dans Le Capital*, Maspero, 1978) yazdığı önsözde, bu iki düşünme süreci arasındaki farklılığın, Marx’ta bu sunum biçiminin, (öncelikle bizzat Marx tarafından) kendisine atfedilen homojenliğe sahip olmadığını altını çizer.

Bu sunum biçimi, kavramsal bir çıkarsama olmayan somut tarih bölümleriyse (sermayenin birikimi üzerine 8. kısım, iş günü ile ilgili 10. bölüm...) bölünür ve anahtar kavramların (kullanım değeri, değişim değeri, sermaye) konumu tündengelimsel sürekliliği kırar (örneğin sermaye kavramı, meta kavramından türetilmez). *Kapital*’de, akılcılığın hoşlandığı “uzun bir nedenler zinciri”nin birleşik etkisi gözlenmez. Orada, daha çok, *çıkarsal parçalar* ya da “mantıksal bütünlükler” biçiminde akılcılık unsurları görülür ve bu unsurlar da, araştırma tarzının verileriyle kesilmiştir (bkz. Bachelard’ın sözünü ettiği, “kavradığı madde ile birlik olmak için” akılcılığın “parçalanması”, *Rationalisme appliqué*, Paris, PUF, 1949, 131).

Bu bakımdan, *Kapital*’de, bir mantık değil, ama nesnelere gerekliklerini denk düştükları ölçüde farklı mantıklar olduğu sonucuna varılabilir: kavram oluşturma mantığı, tündengelimci süreçler mantığı, tarihsel çözümlemeler mantığı (bkz. J. Rancière, *La leçon d’Althusser*, Paris, Gallimard, 1974, s. 154). İşte bu noktada, felsefi akılcılık, nesnelere dayatma iddiasında bulunduğu teorik modellerin birleştirici ve önsel evrenselliği içinde “dağılır gider”.

Aynı süreçte, saf *Aklın* zorunlu olarak çağırdığı ve kendisine karşı çıktığı çiftin ikinci terimi, *Deney*, eleştirilir ve yeri değiştirilir. *Kapital*’in başlangıcındaki “basit belirlenimler”, hammaddesi deneysel “olgular”dan oluşturulmuş bir soyutlamanın en üst aşamasına denk düşmez. Althusser, *Marx İçin*’de şunları yazar: “Deneyselciliğin ya da duyumculuğun (‘naif’, basit ‘şaşkınlığı’ olmayan, ama gerekli olan ve ideoloji olarak oluşturulmuş bulunan) ideolojik yanılması tersine, bilim, hiçbir zaman, özünde (‘duyumlara’ ya da ‘bireylere’ ilişkin olarak) salt dolaysızlık ve tekillik bulunan bir varlık üzerinde çalışmaz. Bilim, ‘olgu’ biçimine büründüğünde bile, her zaman, ‘genellik’ üzerinde çalışır. (...) Onun özgül işi, tersine, önceki ideolojik teorik pratik tarafından geliştirilen *ideolojik ‘olguların’* eleştirisi yoluyla, *kendi bilimsel olgularını geliştirmektir.*” (Maspero, s. 187)

Akıldışıçılık

Alm.: *Irrationalismus*; İng.: *Irrationalism*; Fra.: *Irrationalisme*; Rusça: *Irracionalizm*

1) Bu kavram, başlangıçta, Aydınlanma geleneğine ve buna özelliğini veren çeşitli akılcı felsefeler (eleştirel idealizm, olguculuk, pozitivizm, vs.) aittir. Her akılcılık, akıldışıçılık kavramını kendini daha iyi tanımlamak amacıyla kullandığı, hatta bazı koşullarda akılcı rakiplerine yakıştırdığı için, kavramın sataşıcı bir işlevi vardır. Akıldışıçılık, bu ilişkisel özelliğine rağmen, genel anlamda, insan aklının gerçekliği eksiksiz bir şekilde bilebileceğini reddeden, insan aklını, gerçekliğin türlü yönlerinin çeşitliliğini ve zenginliğini indirgeyici olarak değerlendiren, bu aklın, insanlığın bütünsel bir yaşam özlemlerini, bunlar isterse dinî, duygusal, cinsel, siyasi, toplumsal olsun, keyfi olarak akıldışı diye nitelediğini düşünen, insan aklını bu özlemlerin baskılayıcısı olarak gören her tür teoriyi kapsar.

2) Kendisini, yaşamı ve düşüncüyü, teori ve pratiği birleştiren bütünsel bir düşünce olarak değerlendiren “Marksizm” de, kendi payına, hiçbir materyalist ve tarihsel gerekçeye başvurulmaksızın anlamının ve açıklamanın reddedilmesine karşı çıkar ve aynı zamanda bunu, mutlak olarak sunulan pratik değerlerin ideolojik savunması olarak görür. Pratiğin teorisi olarak Marksizm, verili bir teorik-pratik duruma özgü sınırlılıkları hiçbir zaman düşüncenin mutlak sınırları olarak görmez ve uygunsuz biçimde ortaya konuldukları ya da hayalî oldukları için çözülmemiş olan sorunları ayırt etmeyi bilir. “Üst düzey” bir bilgiyi kendi tekelinde sayan; nesnel, kanıtlanmış, doğrulanmış her tür bilginin gerekli koşullarının bulunamayacağını ilke olarak ileri süren tüm tezleri reddetmekle yetinmez. Bu tezleri çeşitli biçimleri içinde açıklarken, sözde üstün olan ilkelerin akılcı ve diyalektik düşünceyle ve sınıf çıkarları ve stratejileriyle bağlantısını gösterir. Aynı şeyi, çeşitli soyut akılcılıklar için de yapar. Engels, karışık bir genelleme bütünü içinde, doğa bilimlerinin yöntemini, doğal hukuk teorisini ve ekonomi politiği bir araya getiren Aydınlanma Aklının fetişleştirilmesini, “burjuvazinin idealleşmiş hükümdarlığı” olarak görüp eleştirir (*Anti-Dühring*, 387). Böylece, bunlar hem ortaya koydukları “özerk” sorunlar zemininde hem de sınıfların ideolojik ve siyasi mücadelesindeki tarihsel, toplumsal rolleri zemininde eleştirilerek, akıldışıçılıklara ve akılcılıklara karşı çıkılabilir.

3) Akıldışıçılık sorununun nasıl ele alınacağı, Marx’ın ve ardıllarının akılcılığının nasıl değerlendirildiğine bağlıdır. Ne metafizik, ne idealist olan, ama materyalist ve diyalektik olan bu akılcılık daha önce rastlanmadık türdendir. Düşüncenin, maddi gerçeklikte kök salma koşullarının bilincindedir. Akılcılığı, kendi içinde gizemlileşmeye yönelten ve onu çeşitli “akıldışılıkların” işlevini anlamakta yetersiz kılan uygulama biçimlerini eleştirir. Marx, son kertede, her zaman sınıf belirlenimlerine ve sınıf mücadelelerine göndermede bulunan bu akılcılıkların sınırlılıklarını açıklamaya çalışır. Bu açıdan, akılcılık ve akıldışıçılık biçimlerinin, pratiğin genel gelişimiyle bağlantısı içinde, materyalist ve tarihsel bir incelemesine girişmek gerekir. G. Lukács ve Fransa’da G. Politzer,

bu yönde adımlar attılar: Ama girişimleri, yazılarını yazdıkları konjonktürden derin bir şekilde etkilendi. O dönemde, söz konusu olan, karanlıkçılığın ve faşizmin yükselişine karşı, –burjuva olsalar bile– tüm akılcıları ve ilericileri, teorik bir halk cephesinde bir araya getirmektir. Bu girişimler, içeriklerinden ziyade, taktik sonuçları açısından önemlidir. Ya eleştirel eğilimlere bağlamayı bildikleri bazı eserlerin karmaşıklıklarını çözmezler ve bunların eleştirisinden yoksun kalırlar (Nietzsche'nin, Max Weber'in ya da M. Heidegger'in karşısında Lukács'ın durumu buna örnektir); ya da “Marksizmin akılcılığının” özgünlüğünü, tıpkı Politzer'in Kartezyen gelenek ve Fransız Aydınlanma materyalizmi ile yaptığı gibi, belirli bir geleneğe indirgerler. Bu durumda, “Marksist” akılcılığa, belirli akıldışıcılıklarla mücadelede, diğer akılcılıklarla yaptığı ittifakın çeşitli tarihsel biçimlerini anlamak kalır. Akılcılıklar içindeki ve hatta Marksizmin tarihsel biçimlenişleri içindeki akıldışı unsurları bulup çıkarma görevi, tamamlanmış akıldışıcılıkları (tinselcilik, vitalizm, ırkçılık) eleştirme görevi kadar sonsuza dek sürebilecek niteliktedir.

Akli/Gerçek

Alm.: Vernünftig/Wirklich; İng.: Rational/Real; Fra.: Rationnel/Réel; Rusça: Racional'noe/Real'noe

1) Her tür akılcılıkta geçerli olan bu kategori ikilisi, Hegel'in diyalektiğiyle onaylandı. Ünlü, “Akli olan gerçektir ve gerçek olan aklidir” (*Hukuk Felsefesinin İlkeleri*, “Önsöz”; *Ansiklopedi*'nin giriş bölümünde yeniden ele alınmıştır) formülü, doğanın ve insanlık tarihinin anlaşılabilirliğini ilan eder. Bu formül, olguları ve değerleri, olanla olması gerekeni karşı karşıya getiren her tür ahlakçı tutumu bir yana iter. Her doğal gerçeklik ve özellikle her tarihsel-toplumsal yapı, nesnel, tarihsel-kozmik bir Akılın gerçekleşme sürecinin uğrağı olarak anlaşılır. Bu akıl, arı akıl ve pratik akıl tanımlayan özgürlük-iradenin teorik yapılarının birliğidir. Akıl bir bütündür ve akıl Her Şeydir; tek nesne ve tek öznedir. Çağcıl çalışma toplumunda ve bu toplumun çelişkili çıkarlarına genel çıkar etrafında düzen veren devlette, akılcı anlam mevcuttur ve olduğu halleriyle kabul edilen akla uygun özgürlüklerin ve bu özgürlüklerin her birinin kendi doğallığını ve kendi tutkuluğunu aşmasına karar veren everenselliğiyle özdeşleşir.

2) Her tür “ahlakçı” akılcılıktan üstün olan bu tez, her kurumun, Akılın akla uygun özgürlük olarak olanağını hangi ölçüde gerçekleştirdiğini saptamayı sağlayan somut ölçütü belirsizlik içinde bırakır. Marx kariyerine, devletin, Akılın tamamlanmış biçimi olma kapasitesini tartışmaya açarak başladı. Devletin temel olarak akılcı bir yapı olarak değerlendirilmesinden uzak duran Marx, toplumsal çıkarların görünüşteki uzlaştırılmasını yargılar ve gerçeği, arı özselliklere uygunluğuna göre tartmayı reddeder. Her tür tözcü akılcılığın eleştirisi, insanların gerçek faaliyetinin, bilimin önkoşuludur. Bilim, gerçeğin akılcı çözümlemesi olarak,

çıkarların meşrulaştırılması demek olan “akli” meşrulaştırmaları kuşkuyla karşılar. Bilim, “kendi özel ya da başkalarının tasavvurlarında ortaya çıkabildikleri halleriyle değil, ama gerçekte oldukları halleriyle; maddi olarak çalıştıkları ve ürettikleri halleriyle; yani belirli ve iradelerinden bağımsız temeller üzerinde ve maddi koşullar ve sınırlar içinde hareket ettikleri halleriyle” (*Alman İdeolojisi*, 50-51) insanlardan yola çıkar.

3) Bununla birlikte, akılcılık, “bu yaşamsal sürecin ideolojik yansımalarının ve yankılarının gelişmesinin” (*age*) açıklanmasıyla yeterli bir çözüme bağlanmış olmaz. Gerçek faaliyet biliminin akılcı inşası, üreticilerin tözcü bir Akıl adına bastırılmış ihtiyaçlarında, yaşamsal süreç ile ilişkili maddi bir akılcılığın temellerini ortaya çıkarır. Kapitalist üretim biçimi, doğanın ve toplumun insan tarafından egemenlik altına alınmasının olanaklarını üreten, ama aynı zamanda, emeğin sömürülmesini, kitleler üzerinde potansiyel olarak gereksiz bir egemenliği sürdürerek, bu olanakları engelleyen bir toplumsal yaşamın örgütlenmesi olarak ortaya çıkar. Bilim, rolleri üretim ilişkilerinin yapısı tarafından tek yanlı olarak tanımlanmış toplumsal bireyler olarak insanların ne oldukları ile, toplumsal üretim ilişkileri tarafından dayatılmış, akıldışılaşmış sınırlamalarla tatminsiz bırakılmış bireylerin özlemleri arasında var olan mesafeyi ortaya çıkarır. Kapitalist üretim biçiminin akılcı bilimi, bu mesafenin akıldışı olduğunu gösterir, bu mesafeyi kapatmanın, birleşmiş üreticilerin kendi yaşam koşulları, emekleri, insan faaliyetinin yönetimi üzerinde teorik ve pratik hâkimiyet kurmaları sonucunu maddi olarak üretme olanağının akılcı olduğunu ortaya koyar. Böylece, bilim, bu mesafenin topluluk tarafından kapatılması, insandan hareketle, insan ihtiyacının, yeteneklerin ve bizzat “tin”in formasyonu olarak, herkes için akılcı bir yaşamın nesnel olanağını açıklar. *Yeni bir anlamda, gerçek olan aklidir ve akli olan gerçektir.* Sadece doğa ve tarih anlaşılabilir olmakla kalmaz, ama, birleşmiş emek yapılarında, bir özgür insanlar topluluğunun kurumlarında gerçekleşen akıl da gerçektir. Bu süreç, aşkın bir teleoloji tarafından yönetilmez; kavramların öznel hareketi, ancak gerçeğin hareketinin nesnel bir gerçekliğine denk düştüğü içindir ki, gerçeğin doğru bilgisine ulaşır. “Akli olan”, gerçeğin unsuru, gerçeğin bilgi-de teorik sahiplenilmesinin biçimi, bu gerçeğin, kendi önvarsayımları temelinde, sömürüye son verilmesi mücadelesinde pratik olarak dönüştürülmesinin biçimi, bizzat üretken faaliyetin zorunluluklarından doğan, evrensellik eğilimi taşıyan bir topluluğun oluşumudur: “birleşmiş üreticilerin, doğanın kör gücünün egemenliği altına girmek yerine, doğayla değişimlerini akılcı bir şekilde düzenledikleri, onu birlikte denetledikleri ve bu değişimleri, asgari güç harcararak ve insani doğalarına en yakışır, en uygun koşullarda gerçekleştirdikleri” (*Kapital* I, 90; III, 198-199) bir topluluk.

Alım/Satım

Alm.: Kauf/Verkauf; **İng.:** Purchase/Sale; **Fra.:** Achat/Vente; **Rusça:** Kuplja/Prodaza

Alım ve satım, birbiriyle bağlantılı, ama paranın maddi değer tokuşta bölüdüğü, ayrı ve bağımsız olarak yaşanan iki biçim değişikliğidir.

Alım/satım çiftinin Marksist çözümlemesini üç kavram belirler: 1) Üreticilerin birbirinden ayrılması (ya da toplumsal iş bölümü); 2) Emekçilerin üretim araçlarından ayrılması; 3) Sermayenin dolaşım süreci.

1) Alım ve satım, Marx'ta, öncelikle üreticilerin birbirinden ayrılmasıyla harekete geçen "biçimsel sürecin" iki uğrağı olarak görünür. Bu konudaki en önemli iki metin, *Katkı* ile *Kapital*'in II. kitabıdır. (*Katkı*, 58; *Kapital* I, 113; ayrıca bkz, *Grundrisse* I, s. 126). Toplumsal iş bölümü, her ürünü, uygun biçimi para olan genel bir eşdeğer haline getirme eğilimindedir. İş bölümü ürüne, üreticileri için bir kullanım değeri haline gelmesi için, iki dönüşüm ("başkalaşım") üzerinden giden bir yol dayatır:

a) M-P (Meta-Para): Metanın paraya dönüşmesi ya da satım. Marx, satımı mübadelenin, metanın "ölümcül salto"sunu gerçekleştirdiği en zor uğrağı olarak tanımlar. Başka şekilde ifade edersek, bu, metanın toplumsal olarak yararlı şeyler dünyasına girişinin reddedildiği ya da ona izin verildiği kader anıdır. Üreticilerin ayrıldığı koşullar altında, toplumsal olarak yararlı şeylere yönelik bu arayış zorunlu olarak rastlantısal bir karakter edinir.

b) P-M: Paranın metaya dönüşmesi ya da alım. Bu iki anın artzamanlılığı, onların üreticilerin yeniden üretimi sürecine aidiyetleri için tipiktir. Her alım aynı zamanda satımdır. Alım ve satımın eş zamanlılığı, bu sürecin yalnızca diğer üreticilerin yeniden üretimi ile bağlantısı içinde gerçekleşebildiğini gösterir.

M-P-M şeklinde ifade edilen alım dolayısıyla gerçekleşen satım, üreticilerin ayrılmasıyla, kullanım değeri ve değişim değerini karşı karşıya getiren çelişkiyi çözer. M-P-M formülü, merkezini paranın oluşturduğu bir dolaşımında, değişim değerinin kullanım değerine dönüştüğü bir biçim değişimini ve bir yer değişikliğini betimler.

Ama para, yalnızca alım ile satım arasındaki birleşme noktası değildir, aynı zamanda süreci kesintiye uğratabilir. Para, mübadeleyi iki ayrılabilir (*trennbar*) uğrağı böler (*splaten*), oysa bu uğraklar takas sırasında birbirinden ayrılamaz. Bu ayrılma ve sürecin para eliyle engellenmesi olasılığı, Marx'a göre, krizin en soyut biçimini oluşturur. (bkz. *Kapital Üzerine Mektuplar*, s. 97 ve *Artık Değer Teorileri* II, 597).

Metanın basit mübadele biçimleri olarak kabul edilen alım ve satım çözümlemesi, sermayenin genel formülünün incelenmesi sırasında, bu kez alımın satımı önceleyeceği şekilde yeniden ele alındı (*Kapital* I, 151 ve dev.). Marx, bu iki uğrağın periyodikliğinden türeyen bir savla (tüm mübadeleciler değer fazlasından satış yaparlarsa hiç kimse kâr elde edemez), artık değer dolaşım sürecinde oluşabileceği düşüncesini, 1857-58 kışında, artık değer teorisini henüz doğru olarak formüle etmemişken (*Grundrisse*, I, 254 ve dev.) reddeder.